

Іван Франко – будівничий української державності

Двадцять століття для українського народу – доба двох світових воєн, які розгорталися на його території, ділили на солдатів ворогуючих сторін і змушували йти на безглузду смерть його молоді покоління; доба організованих більшовицькою Москвою голодоморів, насильницьких виселень на Сибір, фізичного винищення найсвідоміших верств нації; доба тотальної русифікації; доба чорнобильської, найбільшої у світі, техногенної катастрофи.

Страшне, може, навіть найжахливіше століття в історії нашого народу. Але саме це століття закінчується перемогою української національної ідеї – проголошенням та утвердженням незалежної Української держави. Може, справді наш народ нагадає кремінь: для того, щоб він сипонув іскрами, його треба вдаряти мечем. Власне, жорстока й ненастанна боротьба за свою державність і є головним змістом української історії ХХ ст. Постанова Української Народної Республіки та Західно-Української Народної Республіки, їх об'єднання та спільна боротьба проти ворогів, постанови Закарпатської України, яка першою з усіх держав Європи повела збройну боротьбу проти фашизму, визвольний рух, організований Організацією Українських Націоналістів і уславлений боями Української Повстанської Армії проти гітлерівських і сталінських окупантів, нарешті, очолений українською інтелігенцією рух опору комуністичній владі, який у найвідповідальніші, дев'яності роки ХХ ст. став Народним Рухом і створив атмосферу в суспільстві, за якої відновлення Української держави стало неминучим і закономірним фактом, – це шлях до нашої національної незалежності.

На цей столітній найтяжчий шлях український народ вийшов з тих віків, коли його національна ідея тільки набиралася сил, а сам він був бездержавним, але не безпам'ятним. Пам'ять про свою княжу й козацьку державність не дала українству загинути. Та пам'ять жила в мові і в піснях народу, в його багатющій культурі, у творчості його видатних митців. Царська Росія й королівська Польща намагалися обернути українців на людей без вітчизни, а тому все, що творило з них націю, було переслідуване, топтане і якнайжорстокіше нищилося. Але рани, нанесені українству, ніколи не загоювалися, вони боліли й розпалювали віру в перемогу Шевченкових заповітів, у здійснення його національних пророкувань.

Ідеологічна спрямованість українського народу до самостійного політичного життя постійно наростала. Вона готувалася у ХІХ ст., набувала дедалі більшого розмаху та потенціалу і не була зламана ворогом у ХХ ст.

А не була зламана великою мірою тому, що підготовка українського народу до здобуття своєї державної незалежності була не просто могутніше задекларованою, а й науково обґрунтованою у творчості найвидатнішого нашого письменницького та політичного генія Івана Франка. Він один із перших починає вдивлятися в майбутність нашої нації з глибоко продуманої, історично зумовленої державницької позиції. Він пророкує неминучість унезалежнення України від Росії та Австро-Угорщини. Поняттям «державна» увінчує дух і саме життя свого народу.

Ти мій рід, ти дитина моя,
Ти вся честь моя й слава,
В тобі дух мій, будуче моє,
І краса, і держава.

Мойсей

Поетичну творчість Франка за радянських часів постійно намагалися препарувати, але так і не домоглися, щоб вона служила тільки соціальному ідеалові. У ХХ ст. вона активно впливала на виховання національних почувань за всіх чужинських влад в Україні. А от Франкові політологічні статті й дослідження, передбачливі щодо проблем самого виникнення, зміцнення й розвитку українського державного організму, не були широко відомі; їх знали переважно в колах української інтелектуальної еліти, серед провідників націоналістичного спрямування в Україні і в еміграції. Але й там знали їх поверхово, про що свідчить, наприклад, несправедлива критика Франкової творчості з боку теоретика інтегрального націоналізму Д. Донцова.

Дорогоцінні Франкові поради своєму народові, висловлені на початку ХХ ст., приходять сьогодні до українського читача, переступивши цілий вік і не загубивши своєї актуальності. Власне, в цьому виданні Франкових публіцистичних творів зібрано, на нашу думку, хоч не всі, але найважливіші речі, які переконливо показують його як будівничого української державності.

Помилково думати, що заборонювана в СРСР Франкова нищівна критика марксизму вже не на часі, – мовляв, комуністичний світ розпався, а теорія й практика його побудови зазнала краху. Історія знає немало прикладів, коли найреакційніші теорії відроджуються і в нових історичних обставинах починають жити новим життям.

Навпаки, Франкова оцінка марксистської теорії має стати однією з найважливіших засад української державотворчості саме тому, що наша політична незалежність постала на руїнах комуністичного режиму. Є люди, які на тих руїнах готові збирати цеглу й громадити будівельний матеріал для відтворення заваленого дому. До того ж не тільки ми, а й інші народи, що звільнилися від комуністичного ярма, зіткнулися в процесі будівництва демократичних національних держав з проблемою розширення суспіль-

ства, з явищами «дикого» капіталізму, коли нечисленна верства олігархів уже не задовольняється «прихвализованими» капіталами та багатствами, а прагне привласнити собі ще й політичну владу. Від диктатури до диктатури – недалеко дорога.

Українська Помаранчева революція, крім усього іншого, була спробою зупинити рух до влади національно безликих колишніх рабів імперії, а тепер могутніх – імператорів бізнесу, котрі державну владу розглядали й розглядають як частину свого підприємництва і свого верховенства в країні. Ту державну владу їм конче потрібно купити або очолити. По-революційні події засвідчили, що відокремлення бізнесу від влади, як це було обіцяно на Майдані Незалежності, не сталося. Навпаки, українські олігархи нині якнайповніше увійшли до законодавчої влади. Якщо раніше їм треба було шукати лобістів серед депутатів Верховної Ради, платити їм за послуги, то тепер вони самі дбатимуть про свої прибуткові інтереси у парламенті й за його межами.

У ситуації, коли наростає соціальний протест проти групи родин, які сконцентрували у своїх руках понад дев'яносто відсотків колишньої державної власності на засоби виробництва, коли росте безробіття й зубожіння народних мас, важливо збагнути, що повернення до марксизму як до начебто рятівної соціальної релігії означало б для України повернення на дорогу до національної смерті, яку радісним жестом показував нам вождь пролетарської перебудови світу.

Нам треба вдивитися в образ народної держави, де існує спільна власність на всі національні багатства і засоби виробництва, – в цей марксистський ідеал, який Франко описує у своїй найгрунтовнішій соціологічній праці *Що таке поступ?* За часів Франка комуністи лише планували «спорудити» таку державу, але наш письменник, знаючи їхні «архітектурні» проекти, малює нам її порядки та керманичів з такою докладністю, ніби прожив з українським народом десятиліття в Радянському Союзі. Жахливі прикмети комуністичного ладу, який ми пізнали з життя, тільки нетерпимий до неправди і насилля над людиною геній міг видобути зі своїх роздумів про майбутнє.

Ось якою мала бути, – а ми знаємо, що саме такою була, – заповідана Марксом та його учнями державна організація: «... та всеможна сила держави налягала би страшеним тягарем на життя кожного поодинокого чоловіка. Власна воля і власна думка кожного чоловіка мусила би шезнути, занидіти, бо ану ж держава признає її шкідливою, непотрібною. Виховання, маючи на меті виховувати не свобідних людей, а лише позиточних членів держави, зробилось би мертвою, духовою муштрою, казенною... Народна держава стала би величезною народною тюрмою». А її вожді «мали би в своїх руках таку величезну владу над життям і долею мільйонів своїх товаришів, якої ніколи не мали найбільші деспоти».

Певна річ, Франко підходить до такого правдивого образу комуністичної держави через дискусію з основоположниками марксизму, яким він, глибокий знавець вселюдської історії, не вірить; він бачить їхню наукову недолугість, обмеженість, однобічність, самовихваляння, зарозумілість і жорстокість.

Франко порівнює, йдучи за брошурою В. Черкезова, текст *Комуністичного маніфесту* з текстом праці Віктора Консідерана *Принципи соціалізму* і виявляє, що творці марксизму черпали (а часом – і крали) ідеї своїх попередників – соціалістів. Дослідження *Соціалізм і соціал-демократизм* Франко вибудовує таким чином, щоб підтримати нищівні думки В. Черкезова про вчення Маркса і, зрештою, показати, що всевладність держави, діалектичний метод розгляду явищ природи і суспільства, привласнення капіталістом незаплатеної праці робітника, концентрація капіталу, матеріалістичне трактування історії і т. ін. – все це запозичене Марксом з праць попередників або надумане й неправдиве.

Франко заперечує фатальну неодмінність кривавого конфлікту між буржуазією та пролетаріатом. Він пише: «По думці Консідерана, сама буржуазія матиме інтерес у тім, щоб лагодити контрасти, обмежувати анархістичну боротьбу всіх проти усіх, прозваною свобідною конкуренцією, і запобігти руйнуючим кризам та катастрофам».

Франко вказує, що саме цього не міг передбачити «доктринер Маркс», для якого класова боротьба була незмінним, універсальним, жорстким законом, за яким капіталізм мав бути знищений і мала запанувати назавжди епоха безкласового суспільства.

Історія ХХ ст. довела, що пролетарські віщуни не вгадали майбутності. Приватновласницький світ змінювався, він створив не ідеальне, але все ж достатньо вільне й демократичне суспільство, що залишило далеко позаду суспільство державного капіталізму, яким, власне, й був «комуністичний рай». Перебудова світу, зорієнтована на державний примус, диктат професійних комуністичних вождів і бюрократів, провалилася. Вона трималася так довго лише тому, що стала маскою імперського духу пролетарських царів Росії, висмоктувала з тої ж Росії та з її колоній-республік і країн так званої соціалістичної співдружності всі сили на озброєння, на велетенські армії, на страхітливую репресивну систему.

Франко не був переконаний, що ХХ ст., яке він зустрічав антимарксистськими статтями, стане часом реалізації антинаукових та антигуманних візій Маркса, Енгельса, Лассаля, інших німецьких соціалістичних проповідників. Він навіть передбачає – також з геніальною точністю, – що в Європі «марксівський соціал-демократизм» збанкрутує й не матиме успіху. Але в Росії Франко бачить немало прихильників марксизму, і це його тривожить. У статті *Народники і марксистки* він пише:

Дуже сумно, що на сю доктрину ловиться в значній часті гарячіша українська молодь, хоча соціал-демократизм стає ворожо як проти усяких об'явів суспільної самодіяльності та децентралізації, так само і проти національного українського руху, і з того погляду являється для українства далеко гіршим ворогом, ніж російське самодержавіє і російська цензура. Бо коли самодержавний тиск є тиском фізичної сили і, так сказати, в'яже руки, то соціал-демократизм краде душі, напоює їх пустими й фальшивими доктринами і відвертає від праці на рідному ґрунті.

У цих словах окреслена жахлива українська правда не лише початку, а й усього ХХ ст., коли самодержав'я об'єдналося з комуністичними догматами і наш народ не тільки «відвертали від праці на рідному ґрунті», а й масово розстрілювали на засланнях і в тюрмах. Страхом смерті отруювали свідомість ще не заарештованих громадян, обертаючи їх на рабів найкривавішого режиму в людській історії. Треба зазначити, що в марксистській Франко бачить вплив філософії Гегеля з її возвеличуванням та ідеалізуванням німецької держави. Ідея всевладності держави не була новою, її проголошував ще Платон. Вона неминуче мала сподобатися російським комуністам, особливо Леніну, який припасував диктатуру пролетаріату до могутності чиновників імперії Романових.

Франко замолоду написав немало творів, де змальовано зростання колективної свідомості українського робітництва, масові протести проти капіталістів. Радянська критика бачила в ньому одного з перших світових «пролетарських письменників», але замовчувала, «не помічала» розмежування героїв ранніх оповідань і повістей Франка: гнобителі – чужаки, гноблені – українці.

У творчості Франка періоду *Каменярів* і *Наймита* переважає мотив соціального протесту. Домінує погляд на народ як на виробника тільки матеріальних багатств. Але водночас у його творах росте і розвивається ідеалістичний погляд на народ як передусім творця культурних, духовних, інтелектуальних вартостей, що створюють націю. Не в часи власних Мойсеєвих натхнень, а набагато раніше до Франка приходить переконання, що тільки національна свобода може стати основою соціальної справедливості, а національна держава – основою невмирущості народу. Можливо, останньою краплею, яка спричинилася до остаточного розчарування Франка у марксистських ідеалах, була зрада польських соціалістів на виборах до австрійського парламенту 1895 р., коли вони не підтримали своїх «братів» українців і тим самим продемонстрували, що інтернаціоналізм пролетарів – фікція.

Франкове розуміння нації ґрунтується на незаперечній правді про те, що боротьба за існування в людей відрізняється від такої ж боротьби серед звірів. Матеріалістичне, «шлункове» пояснення історії не здатне відповісти на питання про духовну природу людини. А та природа – не в зв'язі класовій ненависті, а навпаки, в любові людини до інших людей

і насамперед до людей своєї мови, своєї традиції, своєї культури й своєї історії, тобто до своєї національної організації, найвищою формою якої є держава.

Франко розуміє: боротьба за соціальну справедливість – не вигадка Маркса й Енгельса, вона існувала й завжди існуватиме, але

для сучасних і дальших поколінь добре буде, коли буде розбита легенда про їх месіанство й непомилковість, про те, що вони майже з нічого створили «науковий соціалізм» і дали в своїх писаннях нову об'яву, нове євангеліє робочому народові всього світу.

Не пора, не пора, не пора
Москалеві й ляхові служити!
Довершилась України кривда стара –
Нам пора для України жити.

Бо пора та великая есть!
У завзятій, важкій боротьбі
Ми поляжем, щоб волю, і щастя, і честь,
Рідний краю, здобути тобі!

Національний гімн, 1880 р.

Українська національна ідея часів нашої бездержавності ніколи не була так чітко, правдиво, безстрашно окреслена, як у цьому творі Франка, що його сам автор перейменував з рядової назви *Не пора* в *Національний гімн*. Ідея здобуття самостійної держави тут сформульована не романтично – «Україна воскресне», а реалістично. Щоб Україна встала з мертвих, треба жити для неї, боротися за неї на два фронти – проти московського і польського поневолення. Тут нема нічого образливого ні для росіян, ні для поляків, бо йдеться не про ненависть до народів, а про принизливу, рабську службу українців чужим силам, які століттями розділяли та руйнували «братню» українську націю.

У поезії Франко не розрізняє російського та польського поневолення України, але в наукових студіях висвітлює різницю між ними. Саме ці його екскурси в нашу історію мали б служити відновленій Українській державі в її зарубіжній політиці, щоб не діяла вона наосліп, добираючи собі партнерів за принципом: хто більший, той важливіший, щоб не піддавалася ілюзіям, що стратегічне партнерство України і Росії та України і Польщі – тотожні поняття.

Ще на початку своєї політичної діяльності Франко декларує своє негативне ставлення і до «російського», і до «австрійського» панславізму. Неперевершений знавець слов'янської історії та культури, політик Франко чудово розуміє, що слов'янське походження українців, поляків і великоросів тільки для наївного мрійника могло бути чимось визначальним і святим у взаєминах держав цих народів. Правителям державних слов'янських народів здавалося, що підкорених слов'ян найлегше довести до асиміляції

з їхніми близькомовними етносами. Звідси й походять теорії російських великодержавників про існування «єдиномовного» східнослов'янського етносу, а також подібні твердження польських придворних істориків про українців як про змосковчених ляхів.

Франко розуміє, що царська Росія – це конгломерат насильно завойованих народів Кавказу, Середньої Азії, Сибіру, Прибалтики, серед яких українці, поляки, білоруси та й самі великороси – жертви устрою військової, експансивної наддержави, де все життя регламентоване волею самодержця. «Російський панславізм» у розумінні Франка – брехлива маска співчутливості до поневолених іншими державами слов'ян. Він розуміє, що Австро-Угорщина тільки з мотивів ворожого ставлення до Росії дає своїм слов'янам видимість національної свободи – культурне життя, пресу та освіту рідними мовами, право мати своїх представників у Віденському парламенті, – звісно, лояльних громадян, як правило, палких прихильників цісаря та його місцевої влади. Царську Росію Франко справедливо трактує як похмуру в'язницю народів, де особливо стережуть українців, найчисельнішу поневолену націю, вбачаючи в ній – і небезпідставно – найбільшу загрозу існуванню імперії.

У статті *Дещо про польсько-українські відносини* Франко пише:

Український народ, що налічує близько 20 мільйонів і займає великі простори від Сану до Кубані, перебуває у край ненормальному становищі. Історія останніх сторіч склалася так нещасливо для нього, що він відстав від своїх сусідів щодо розвитку як політичного і суспільного, так і інтелектуального. Поділений на дуже нерівні частини між двома могутніми державами, в одній з яких усіма засобами політичної влади і адміністративного свавілля утримується на рівні вегетування такою мірою, що навіть його мова там є недозволенним плодом.

У статті *Ukraina irredenta*, написаній того ж 1895 р., Франко підкреслює різницю між польським та російським гнобленням України. Він пише:

«Московська плеть» була так само дошкульна, як польська нагайка, та тільки гнала українську націю не на шлях поступу і цивілізації, а в безодню темноти і застою. От тим-то не диво, що свідомість національна і політична серед мас українського народу падає, що обсяг його інтересів звужується до границі власної хати, власної громади, що розуміння державного устрою стається так само міфологічне, як релігія, як примітивне розуміння природи.

Перебуваючи у складі Речі Посполитої, Україна зазнавала насамперед релігійних утисків та переслідувань. Нестерпними були знущання над волелюбним козацьким станом, який польська шляхта намагалася впрягти в панщизняну шлею. Визвольні війни гетьмана Хмельницького в глибинній течії були релігійними і тільки в керівного складу козацтва просявали українською державницькою свідомістю. А повстання гетьмана Мазепи вже мало чіткий національно-визвольний характер. Та саме після поразки

цього повстання Україна остаточно підпадає під управу царської адміністрації, потрапляє під гніт урядової ненависті до всього українського, яка зростала з приходом до влади кожного нового російського монарха.

А польська шляхта ХІХ ст. була одержима ідеєю надбудови історичної Польщі „od morza do morza”, тобто не тільки на своїй на ті часи розмежованій між Росією, Австрією та Пруссією території, а й на землях споконвічно українських. Франко ґрунтовно аналізує й критикує наміри польської шляхти втягнути український народ у безперспективну, шкідливу для Польщі боротьбу.

Українці не хотіли, але шляхта змушувала їх ставати ворогами польських протиросійських повстань, метою яких була не просто польська свобода, а приєднання до тої нової Польщі українських земель по Дніпро. Франко у статті *Наш погляд на польське питання* пише:

Почуваючи незнищиму і історією в нас виховану ненависть до всякого гніту і насилля, ми бажаємо повної національної і політичної свободи і полякам. Але тільки під тим необхідним умовієм, якщо вони раз назавжди зречуться опіки над нами, раз назавжди покинуть думку будувати історичну Польщу на непольських землях, а стануть так само, як і ми, на становищі Польщі чисто етнографічної. Правда, ми знаємо добре, що, відрубно взявши, і наші, і польські сили будуть доволі слабі, але знов і то певна річ, що сила поляків ніколи не буде угрунтована притиском і винародовленням других народностей, особливо в теперішніх часах, коли почуття народної самостійності і повної рівноваги починає будитися во всіх і найменших народах: не тільки в русинах, українцях, але і в білорусах, литовцях, естах і др.

Франкова думка про те, що братні взаємини між українцями та поляками можуть встановитися тільки тоді, коли польська сторона будуватиме власну державу у власних етнографічних кордонах, виявилася пророчою. Сучасна польська політична еліта, хоч не від Франка, а від видатних поляків ХХ ст. Єжи Гедройця, Збігнева Бжезінського та Кароля Войтили (Папи Римського Івана Павла ІІ) прийняла ту ж таки його ідею, – відреклася від західноукраїнських земель і Львова. Цим самим польська держава зміцнила свої позиції на східних кордонах. Сьогодні політична мудрість українців і поляків полягає в тому, щоб не «відрубно», а разом використовувати свої спільні сили, здатні змінювати політичний клімат Європи на користь обом народам, незважаючи на те, що роз'єднувало їх у минулому.

Франко показує, що в отруєних шляхетським шовінізмом українсько-польських взаєминах козацьких часів були епізоди протверезіння польських правителів. Була спільна перемога над турецькими арміями під Хотиним, під Віднем (від себе додамо – спільна перемога козацьких і польських військ над російськими полчищами під Конотопом), але традиція зневажливого ставлення поляків до українців брала гору. Це відбувалося й на наших очах, коли ідея відновлення польської держави на землях Галичини й Волині стала головною причиною кривавого зіткнення під час Другої світової війни та в перші повоєнні роки українських і польських зброй-

них сил, які замість того, щоб спільно стояти проти німецько-фашистської та російсько-більшовицької навали, билися між собою.

Нині рівноправність і добрі партнерські стосунки між Україною і Польщею – надзвичайно важливий історичний факт. Ці стосунки треба зміцнювати й берегти. Але це може вдатися на довгі часи лише за умови, що не буде змінено спільного європейського розвитку України і Польщі.

Революція 1905 р. в Росії надихнула Франка на написання поеми *Мойсей*, де в історії походу євреїв з єгипетської неволі до обітованої землі Ханаану зображено український народ, який з московського ярма видобувається на свободу і дістається до своєї обітованої державності. Революція була провісником воєнної бурі, яку передчував і про яку писав Франко ще 1883 р. в статті *Теперішня хвиля а русини*. Читаємо:

... швидше чи пізніше великі і грізні випадки пронесуться понад східною частиною Європи, це нині кожен чує. Що випадки ті відіграються, може, переважно на нашій землі, – це повинні ми чути і знати, на те повинні всіма силами приготувитися.

Наближення бурі відчувала російська імперія. З переляку російська влада починає дозволяти різні рухи – за осучаснення застарілого феодального ладу країни, за національні права пригнічених народів, за конституційне правління і т. ін. Але саме тоді шовіністи підняли крик: «Росія для русских!» (Нам це нагадує часи розвалу «червоної» імперії, коли з'явилися квазіпатріоти типу Жириновського). І саме тоді – йшов уже 1907 р. – Франко озивається статтею *Свобода і автономія*, що була передовсім підтримкою «кращих умів Росії», які прагнуть, «ідучи за такими ж умами Західної Європи», звільнити свою вітчизну з «єгипетського ярма», тобто з кайданів шовіністичної великодержавної ідеології.

Розмірковуючи над тим, якою може бути Росія після послаблення в ній всевладності царя, імперського та православного фанатизму, Франко ще раніше, в *Одвертому листі до галицької української молодезі*, висловлює геніальне передбачення. Росія може стати краєм ліберального капіталізму, але

доктрина самодержавія і обрусенія дуже легко може подати руку з ліберальним доктринерством: вистачить замість самодержавної особи поставити самодержавну ідею – ідею нероздільності і єдності Росії, непорушності російського самодержавного становища і фундаментального катекзохен¹ державного становища «руссаго», т. є. великоруського народу, – і маємо знов продовження дотеперішньої політики руйнування, визискування та оглуплювання окраїн для добра «центра», маємо національний автократизм у ліберальнім і конституційнім плащі....

Читаючи ці рядки, впізнаємо комуністичну Росію, тобто СРСР, де республіки змушені були працювати на центр, де руйнація земель та експлуатація неросійських народів була страшнішою, ніж за царя, де й справді ідея нероздільності і єдності підкорених націй була перевтілена в ідею

¹ Насамперед (давньогрецьке).

єдиного радянського, певна річ, російськомовного народу. До того ж і роль самодержавної особи в імперії збереглась, як про це писав Франко ще в трактаті *Що таке поступ?* Жоден російський цар не мав стільки влади, скільки мав самодержець «червоної» імперії Й. Сталін.

Каменем спотикання, який найбільшим ворогам і реформаторам «білого» й «червоного» російського імперіалізму заважає не на словах, а насправді звільнити Росію, вдихнути в неї дух демократа і свободи, було і є національне питання. Франко пише про це з такою переконаністю, ніби він пережив ті події, що їх судилося переживати нам, коли СРСР почав розвалюватись. Тоді «комуністичний демократ» М. Горбачов та його генерали кинули армію на криваві придушення національних державницьких сил у Баку, Вільнюсі й Тбілісі.

Автори й видавці журналу «Свободная Россия», який виходив у Женеві у 1888–1889 рр., пропагують можливість запровадження політичної свободи в Росії, – звісно, за умови збереження її царських кордонів. Отже, саме так, як розуміли усамостійнення республік останні керівники СРСР. Франко докладно аналізує програму журналу і дивується, що «вона не розглядає як сили окремі від Росії» українців і поляків. «Комуністичні реформатори» СРСР також не розглядали національних республік як щось окреме від Росії, а хотіли, принаймні на словах, дати їм трохи більше свободи. Те, що Україна не прийняла трохи більше свободи як винагороду за повне рабство (а саме так завжди було в наших національних взаєминах з Росією) – це історичний подвиг нашого народу, дозрілого до самостійного державного життя.

Франко сподівався, що Росія може піти шляхом європейських модифікованих французькою антифеодальною революцією, демократизованих монархічних режимів, але, знаючи її імперську природу, не дуже вірив у це. У його поглядах сильнішим було передчуття того, що імперія пристосується до нових умов та існуватиме далі як ізольована від світу, але добре законсервована структура тоталітарної сваволі.

Наші погляди на сформовану після розвалу «червоної» імперії й перефарбовану в царські кольори Росію також об'єктивно суперечливі. З одного боку, згадуючи європейську сутність її класичної та частково дисидентської літератури, філософської думки, започаткованої ще Чаадаєвим, сподіваємося, що Росія стане демократичною державою. Сподіваємось і на те, що неможливо відмежуватися від світу, де першорядне значення мають не збройні сили, а економічні досягнення, які піднімають до одного рівня добробут багатьох розвинених країн і зводять до нуля загрозу воєнних зіткнень між ними.

Але, з другого боку, бачимо, що Росія в новому «конституційному плащі» майже нічим не відрізняється від Росії в «сталінській шинелі». Політика переслідування демократичних сил, придушення національних повстань, економічний тиск на нові сусідні держави продовжується.

Франко розуміє, що неможливо знехтувати політичними та економічними зв'язками України з Росією. Він згадує і про деякі акції «московського правительства», які, хоч затівалися не з метою допомоги українському народові, але об'єктивно сприяли зростанню нашої національної сили. Так, наприклад, після перемоги Росії в російсько-турецькій війні було усунуто фактор турецької загрози українським землям. Але, згадуючи про це, Франко навіть не припускає, що нам необхідно залишатися в складі Росії. Ми також можемо назвати об'єднання всіх українських земель під сталінським скіпетром дуже важливою для майбутнього визволення України історичною подією. Історія назагал розвивається парадоксальним чином, і те, що робиться сьогодні для життя імперії, завтра може стати смертельним вироком для неї.

Повна незалежність України, її політична самостійність щодо Росії – це те, в що Франко вірить, що обдумує і ненастанно пропагує як ідейний провідник українського народу. Але поки що йде 1907 р. У вже згаданій статті *Свобода і автономія* він пише:

... покликком, нашим під сю пору не може бути ані автономія *sans phrase*², ані федералізм *sans phrase*, але все і всюди: повна політична воля і рівність кожної людської одиниці, забезпечення її людських прав, а вже на тій основі автономія національності.

Саме ці тези були стрижневою основою українського руху опору російському «червоному» імперіалізму. Саме з цього розпочинав Народний Рух за перебудову, який розбудив українське суспільство, підняв на боротьбу за проголошення державності весь народ. Ці Франкові тези і нині актуальні для народів Російської Федерації і для самих росіян, адже прибрана в старі строї православ'я, самодержав'я і народності брехня ніколи не стане для них свободою.

Варто нагадати нинішнім апологетам обрусіння України Франкові слова, звернені свого часу до галицьких москвофілів:

Ми любимо великоруський народ і бажаємо йому всякого добра... Ми любимо в російській духовній скарбниці... коштовні золоті зерна та пильно відрізняємо їх від полови, від жужелю, від виплодів темноти, назадняцтва та ненависті, сплоджених довговіково важкою історією та культурним припізненням Росії.

У статті *Подуви весни в Росії* Франко являє читачеві щонайправдивіший образ імперії, якою керує вже не бездарний, безвольний самодержець, а вихована його попередниками, сказати б, вольовими й талановитими тиранами, бюрократія. Вона грабує національні багатства, придушує найнесміливіші прояви свободолобного мислення в середовищі інтелігенції, ведучи країну до загибелі. Не радіє з цього Франко.

Великий ти, генію російського народу, – пише він, – і нема тобі рівного серед освічених народів усього світу! Не в розумній самоуправі, не в мужній постанові, не в енергійній

² Без розмов (фр.).

та витривалій діяльності, не в завзятій ревності при обстоюванні своїх людських та горожанських прав, не в далекозорій та горожанським духом продиктованій солідарності – ох ні! Великий ти в терпінні, в уяглі, в безоглядному і безтямному самовідреченні, в безмежній незлопам'ятності. Недаром твій чільний письменник і мислитель висіпав і поклав «во главу угла» всього свого світогляду найабсурднішу, найменше відповідну для європейської вдачі євангельську доктрину «несупротивлення злу».

Писалося це не тільки задля того, щоб явити співчуття великому в терпінні та в незлопам'ятності російському народові, а й задля того, щоб показати ці набуті українським народом від росіян у спільній неволі прикмети.

Це, мабуть, найважливіший висновок з Франкової науки про наше національне відродження: воно немислиме без розриву спорідненості з невільницькою вдачею незлопам'ятного народу, що його «несупротивлення злу» так подобається рабському, пристосовницькому характерові.

Як письменник і мислитель Франко виріс на європейських літературних і філософських традиціях, відомих і його визначним співвітчизникам-передникам. Але якщо до них Європа приходила через Польщу та Росію, то для нього була вона рідним домом. У культурі континенту Франко – найвидатніший представник української національної духовності. Все, до чого доторкнулося його мудре перо, має світову масштабність, майстерну досконалість, новизну, все перенизане європейськими мотивами і водночас українськими болями та надіями на власну державність.

Франко – великий громадянин Європи. Його творчість – незаперечне право українського народу вільно почуватися й перебувати в центрі європейського життя, бути не чорноробом, а одним із зодчих демократичного континенту.

Як мав би почуватись і поводитись український народ в європейському домі, проникливо вказує Франко в *Протесті галицьких русинів проти мадярського тисячоліття*. Він не захоплений австро-угорським конституційним ладом, взагалі не вважає справедливими суспільні взаємини в імперії Габсбургів, але ясно бачить нестримний дух поневолених європейських народів до демократії та незалежності, стежить за ним і ревнює, щоб українська політична культура і боротьба рівнялася на нього.

Франка обурює самовихвалювання угорських шовіністів, які проголошують себе носіями європейської толерантності і гуманності, а насправді проводять політику мадяризації українського Закарпаття. Франко звертається до угорських урядових кіл і до угорської інтелектуальної еліти від імені народу,

що живе, безперечно, також в Європі, що був живим огником у сім'ї європейських народів і діяльним співробітником європейської цивілізаційної праці», від імені народу, що, «висунутий долею на саму окраїну Європи, своїми грудьми заступає її як міг перед навалами азійських варварів і в тій довговіковій боротьбі втратив усе, окрім почуття своєї єдності, окрім своєї національної вдачі, як і свого кровного зв'язку з європейським цивілізованим світом.

За Франком, для українців бути нацією – означає пам'ятати про свій кривний зв'язок з європейським цивілізованим світом, про свої заслуги перед Європою у минулому, а також про її сучасні й майбутні устремління, які без України не можуть бути здійсненими.

Україна як держава прагне бути в Європі, а не на беззахисній межі Європи з Росією. Це зумовлено географічним розташуванням нашої країни і європейськими генами духовності української нації. Це – продиктована тяжким історичним досвідом мета не лише нашого народу, який прагне назавжди звільнитися від небезпеки втратити свою незалежність, а й велика політична мета всього континенту, який прагне на сході мати миролюбне сусідство. Цій меті українська національна ідея може прислужитися найбільше, захищаючи європейські та власні демократичні завоювання.

Рух до Європи для нас і для інших націй, які лише наприкінці ХХ ст. звільнилися від диктату СРСР, – це рух з неволі до свободи, до повноцінного життя. Але було б помилкою, про що говорять і Франкові роздуми, повірити, що суспільно-політичне «припізнання» Росії ніколи не буде подолане. Росія наздожене Європу, і задля цього їй треба просто зрозуміти, що її найкращою європейською сусідкою може стати не Франція, не Німеччина, не Англія, а найближча до неї і невіддільна їй Україна.

Ясна річ, Франко не міг передбачити всіх небезпек, які чатуватимуть на нашу політичну незалежність. Він не назвав, але відчув одну з таких небезпек. Це глобалізація. Франко показує, що національна духовність і свобода великою мірою залежні від економічного патріотизму.

Глобалізація економіки, яка сьогодні охоплює планету, – витвір нібито позанаціонального світу, де важливішим буде не національне, а світове громадянство, де економічний і будь-який інший патріотизм має загубитися в океані благоденства. Цей «капіталістичний комунізм» не дуже відрізняється від космополітичного марксистського мріяння про безнаціональне та безкласове людство. Глобалізація уніфікує побут, вселяє в людські звичаї примітиви безнаціональної комерційної культури. Але в цьому нібито демократичному процесі зберігається, як бачимо, гегемонія великих держав та їхніх економік. Що далі, то більше підпорядковуються їм чужі території, відсуваються на узбіччя мови, традиції, історичні цінності, культури менших і економічно слабших держав і народів.

Отож, коли нас починають затискати лещатами своїх капіталів трансконтинентальні компанії, ми повинні почути Франка, матеріалістичному ідеалові протиставити ідеал духовний, «інакше розвій матеріальних відносин перший потопче і роздавить нас, як сліпа машина».